

МУЗЕЈ У ПРИЈЕПОЉУ

МИЛЕШЕВСКИ ЗАПИСИ

9

Зборник радова са међународног научног скупа
*Средње Полимље и Пештер од антике до новог века - друштвени,
економски и духовни живот*
одржаног 16-17. децембра 2011. у Београду

УРЕДНИК
Синиша Мишић

Штампање зборника финансирало Министарство културе
Републике Србије и Општина Пријепоље

Пријепоље 2012.

др Александар РАСТОВИЋ, ванредни проф. UDK: 94(497.11)"1900/1908"(093.2)
Филозофски факултет – Универзитет у Нишу
Гирила и Методија 2
sa2069@eunet.rs

ПРИЛИКЕ У ЗАПАДНОМ ДЕЛУ РАШКЕ ОБЛАСТИ ПОЧЕТКОМ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА (ПОЛИТИЧКО-ДИПЛОМАТСКИ ИЗВЕШТАЈИ)

Апстракт: у овом раду на основу необјављене и објављене архивске грађе, односно дипломатско-политичких извештаја српских дипломата, али и цариника, учитеља, политичких и културних радника, анализирају се политичке и друштвене прилике у западном делу Рашке области у првих неколико година двадесетог века. Њих су карактерисали чести прогони српског становништва од регуларних и нерегуларних турских војних јединица, али и појединих представника турских цивилних и административних власти, што је резултирало бројним сеобама на просторе Краљевине Србије.

Кључне речи: Аустроугарска, Србија, Турска, Рашка област, дипломатски извештаји, побуне.

Keywords: Austro-Hungary, Serbia, Turkey, Raska territory, diplomatic reports, rebellions.

Почетак XX века донео је велике политичке турбуленције на Балканском полуострву. Немири у Краљевини Србији и промена династија, устанак хришћана у Битољском и Солунском вилајету, прогони Срба у Косовском вилајету представљали су тужну свакодневницу. Слична ситуација, која се мерила са анархијом, владала је и у највећем делу Рашке области, то јест у Пријепољу, Прибоју, Новој Вароши, Сјеници. На размеђу два века ови градови су у административно-територијалном погледу улазили у састав два санцака Косовског вилајета. Пријепоље и Прибој налазили су се у оквиру пљеваљског санцака при чему је први имао статус казе, а други положај мудирлука (среска испостава), док су Сјеница и Нова Варош припадали новопазарском односно сјеничком санцаку.¹ У пролеће 1904. године Турска укида Пећки санцак и по новој

¹ У *Турском царству*, види у: група аутора, *Историја српског народа VI/1*, Београд 1983, 264.

прекомпозицији територија Рашке области је подељена на четири санџака: **пљеваљски** (пљеваљска и пријепољска каза и прибојски мудирлук), **сјенички** (казе: сјеничка, бјелопољска, нововарошка и колашинска), **пећки** (беранска, гусињска и трговишка каза) и **приштински** (новопазарска каза).² Иначе, за ово подручје, због његовог нарочито осетљивог и важног положаја, у овом периоду биле су заинтересоване велике силе Аустроугарска, Немачка, Русија, Велика Британија, због чега се приликом разматрања ситуације на том подручју свакако мора уважавати и спољнополитичка димензија.

Терор и убиства, као и притисци усмерени на исељавање Срба, интензивирани су у периоду од 1900. до 1908. године. Свему томе треба додати дешавања око гушења Раоничке буне и суровог кажњавања њених учесника. Иначе, о свим тим догађајима говоре бројни политичко-дипломатски извештаји које су тих година са терена у Београд слали угледни представници локалних Срба, црквени великодостојници, српски цариници, начелници округа, дипломате.

Највећи број тих извештаја односи се на прогоне, хапшења и убиства виђенијих Срба од стране турских цивилних и војних власти, што је праћено погоршавањем опште ситуације.³ О томе је у више наврата почетком маја 1901. године извештавало српско министарство унутрашњих дела Васа Драгићевић, начелник Рудничког округа. У допису од 1. маја скоро драматичним тоном упозоравао је да је сазнао да су турске власти одлучиле да побију више виђенијих Срба, и да се та акција врши по наредби Мустафе али паше Ћатовића (Мустај паша), титуларног паше сјеничког. Према његовим изворима информација сјенички прота Василије Церовић једва је спасао главу бекством од заседе. Драгићевић је и затражио да Никола Стевановић, министар унутрашњих дела упути протест турским властима због убистава.⁴

Неколико наредних његових извештаја говоре о свој суровости турских власти, а посебно Мустај Али паше који је предњачио у убиствима и прогонима Срба. Он је иначе био утицајан човек код турских власти и члан меџлиса.⁵ У извештају изнео је имена и презимена побијених. У

² С. Терзић, *Рашка или "Санџак"* (о судбини обласног историјског имена Рашка), Милешевски записи бр. 2 (1996), Пријепоље 1997, 199.

³ В. Стојанчевић, *Прилике у западној половини Косовског вилајета према извештајима аустроугарског конзула у Скопљу 1900. и 1901. године*, Историјски часопис, књ. XII-XIII, 1961-1962, Београд 1963, 310.

⁴ АС, МИДС, ПО, 1901, бр. 11, В. Драгићевић-Министарству унутрашњих дела, 18. IV/1. В 1901, у: М. Петровић, *Документи о Рацкој области 1900-1912*, Београд 1995, бр. 12, 51.

⁵ В. Шалипуровић, *Раоничка buna. Аграрни покрет у западним крајевима Старе Србије 1903-1905*, 57.

извештају од 3. маја бележи да су Срби у Турској остављени на милост и немилост бесних и разуларених Арнаута и Турака, да се плаше општег покоља, да немају никакву заштиту и да турске власти или неће или не могу да их заштите. Његова процена је била да они неће стати у заштиту Срба, јер је моћ Мустај Али паше велика. Навео је и имена његових главних саветника и помагача у прогањању Срба: Били су то браћа Бајровић из Нове Вароши. Поред два убијена брата из породице Млађеновића из места Крстаца набројао је и имена угледних Срба из Штиткова, Нове Вароши и Сјенице, које је такође требало ликвидирати.⁶ Начелник рудничког округа известио је Београд и да су турске власти због уклањања Срба пустиле један број притвореника из затвора, као и да су они због страха за своју безбедност одлучни да пребегну у Србију што турски граничари силом спречавају.

О онемогућавању Срба да пређу границу писао је у свом извештају и Василије Димитријевић, цариник на прелазу Јавор. Он је почетком маја 1901. године забележио да је и поред утростручених караулских турских стража, из Санцака за Србију у претходних десетак дана пребегло 70 Срба са ситном и крупном стоком, а да Мустај али паша наставља са елиминисањем угледних Срба. Димитријевић наводи и списак 15 угледних представника српског народа који се налазе на списку за ликвидацију и њихова имена су се углавном поклапала са списком који је српској влади претходно послао Драгићевић.⁷

Разбојничко и злочиначко понашање Мустај Али паше сјеничког подстакло је групу од 14 угледних Срба и муслимана из Сјенице да упуте опширну жалбу турском посланику у Београду 25. августа 1901. године. Радило се о угледним поповима, судијама, кметовима, трговцима, члановима локалне управе и савета који су упозоравали на жалосно стање у коме се налазио српски народ сјеничког краја и на сва недела које је чинио сјенички паша. Они су истицали да се Мустај али паша не држи правде већ самовољно врши злочине и убиства над српским становништвом. Потписници писма су изнели и важан податак да је захваљујући неправдама и зулумима паше из сјеничког и нововарошког краја у Србију за врло кратко време пребегло 80 српских породица, као и да ће они такође

⁶ Ради се о следећим лицима: Василије Чкоњевић и Илија Вукићевић из Штиткове, браћа Ђаковићи из Нове Вароши, Јефта Поповић из Божетића, Грујица Аничих из Дебеља, Дамњан Шаповић из Шиповића, Вук Тубић, Петко Будимир и Филип Раденковић из Сјенице. М. Петровић, *Документи о Рашкој области*, бр. 14, 52.

⁷ АС, МИДС, ПО, 1901, Пов. Бр. 78, В. Димитријевић-Министарству унутрашњих дела, 22. IV/5. V 1901, у М. Петровић, *Документи о Рашкој области*, бр. 15, 52-53.

бити принуђени да се иселе, уколико се његово понашање буде наставило.⁸

Све гора ситуација у Сјеничком санцаку навела је Тихомира Вељковића, цариника на Јавору да током септембра и октобра 1903. године састави опширне извештаје које је упутио Љубомиру Каљевићу и Андри Николићу, министрима иностраних дела Краљевине Србије. Он је упозоравао да се врше претње и хапшења виђенијих Срба. Навео је пример прота Василија Церовића, који се извесно време налазио у кућном притвору, док је угледни домаћин Миле Новаковић лежао невин у затвору. Узрок све безизласније ситуације у овом и пљеваљском санцаку видео је у недисциплинованости турске војске, а пре свега редифа и аскера који се нису плашили ни цивилних ни војних власти. Редифи и аскери су починили бројна недела у самом граду Сјеници, као што су туче, крађе, пребијања.⁹

Разуларени одреди аскера посебно тешке инциденте правили су у Новој Вароши, плашећи, пљачкајући, и пребијајући угледне Србе, између осталих и попа Јова Караматијевића митрополитовог намесника у Новој Вароши. Вељковић је навео и да је акцијама аскерских крађа руководио извесни Хусеин, телеграфски чауш из Калипоља у садејству са професионалним лоповима из Кладнице.¹⁰

Неповољна ситуација по српски живаљ у сјеничком, нововарошком и пријепољском крају наставила се и током 1904, и 1905. године. Вељковић је почетком марта 1904. обавестио Николу Пашића, министра иностраних дела да редифи врше пребијања српских сељака у Сјеници, а турски официри у Новој Вароши узнемиравају и плаше локално становништво тако што скоро свакодневно врше војне вежбе у самом граду. Према информацијама које је српском министарству иностраних дела слао Сретен Вукосављевић, управник пријепољске школе с краја децембра 1905. године пребијања и затварања пријепољских Срба вршили су тамошњи аскери.¹¹

⁸ АС, МИДС, ПП, 1901, бр. 97, Срби и Муслимани из Сјенице-Турском посланику у Београду, 12/25. VIII 1901, у М. Петровић, *Документи о Рашкој области*, бр. 22, 57-58.

⁹ АС, МИДС, ПП, 1903, И-8, Т. Вељковић-Министру иностраних дела, 3/16. IX, 1903, у М. Петровић, *Документи о Рашкој области*, бр. 33, 69-70.

¹⁰ АС, МИДС, ПП, 1903, И-8, Т. Вељковић-Министру иностраних дела, 4/17. X 1903. у М. Петровић, *Документи о Рашкој области*, бр. 36, 71-72, АС, МИДС, ПП, 1903, И-8, Т. Вељковић-Министру иностраних дела, 8/21. IX 1903. у М. Петровић, *Документи о Рашкој области*, бр. 34, 70-71.

¹¹ АС, МИДС, ПП, 1904, 1905, бр. 14, 291, Т. Вељковић-Министру иностраних дела, Ј. Ђуровић-Министарству иностраних дела, 16. II/1. III 1904, 7/20. II 1905, у М. Петровић, *Документи о Рашкој области*, бр. 42, 78, бр. 74, 106-107.

Побуне српских сељака у пријепољској, нововарошкој, сјеничкој, кази против увођења нових пореза, довеле су почетком јесени 1906. године до хапшења угледних Срба у Новој Вароши. Један од првих који се нашао на удару био је Милац Борисављевић, познати трговац и један од највиђенијих Срба у целом новопазарском санцаку. Оптужен да је одбио да уђе у састав трочлане комисије за разрез пореза на крупну стоку у нововарошкој кази, одведен је прво у Пљевља, а затим у Скопље. Његово привођење изазвало је велику активност српске дипломатије која је тражила да се пусти на слободу. На тај начин желело се ставити до знања тамошњем народу да се српска влада и држава боре за њихова права, и уједно ојачати углед међу њима. О читавој ствари извештен је и сам велики везир који је затражио објашњење од косовског валије. На основу добијених информација Борисављевић се није налазио затворен у Скопљу, већ је тамо само склоњен док се не прикупи порез, и живео је на слободи.¹²

Иначе, Борисављевић је крајем новембра исте године упутио опширно писмо-жалбу Махмуд Шефкет вали паши, косовском валији у коме је подробно изложио ситуацију у нововарошкој кази, све злоупотребе турских власти као и њихово сурово понашање према локалном становништву. На мети његових оптужби нарочито су се нашала шесторица тамошњих турских државних, судских и финансијских представника и то: Хусеин Хусни-кајмакам, Абдул Салим-секретар среског начелства, управник среског финансијског начелства, порезник Осман Бариа-државни судски правозаступник и судски писар. Борисављевић их је оптужио да су вршили бројне злоупотребе при прикупљању десетка, војнице, грађењу путева, бирању и постављању чланова меџлиса, то јест савета.¹³ Због свих тих тешких злоупотреба које је до танчина побројао, тражио је од косовског валије да пошаље једну комисију која ће детаљно испитати све те злоупотребе.

Борисављевић је приредио и два прилога уз жалбу. У првом прилогу који је приложио косовском валији, изнео је преглед ситуације у сје-

¹² АС, МИДС, ПП, 1906, бр. 166, А. Христић-председнику Министарског савета Краљевине Србије, 22. X/4. XI 1906, у у М. Петровић, нав. дело, бр. 100, стр. 130, АС, МИДС, ПП, 1906, Пов. Бр. 420, 509, Банковић-Министарству иностраних дела, Ј. Христић-Министарству иностраних дела, 5/18. X 1906, 10/23. X 1906, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига-II, свеска 2/1, 1/14. јули-30. септембар/ 13. октобар 1906, Приредили Љ. Алексић Пејковић, Ж. Анић, Београд 2006, бр. 238, стр. 454, бр. 258, 481.

¹³ В. Шалипуровић, *Раотичка буна. Аграрни покрет у западним крајевима Старе Србије 1906-1907*. друга књига, Прибој 1970, 25-26.

ничком санцаку и нововарошкој кази у претходних тридесет година што представља драгоцену прилогу историји овог подручја од завршетка Берлинског конгреса. На крају је предложио и 13 мера које је требало предузети како би се олакшао положај Срба у како каже старовлашком крају. Тако је на пример требало уклонити са дужности шесторицу прозваних турских цивилних и финансијских представника, и на њихова места поставити поштене људе, поново отворити српске школе, изградити колске путеве, поставити хришћане у жандармерију у пропорционалној сразмери, отворити царинарницу на Кокином Броду, укиниту порез на крупну стоку, сем онај на свиње, које је требало смањити, вратити нововарошкој кази села која су јој у прошлости одузета и припојена сјеничкој кази.

Други прилог је његов својеврсни политички и административни мемоар упућен српској влади и њеном посланству у Цариграду који је требало да представља подлогу за њен рад у циљу побољшавања стања српског народа у турској царевини. Борисављевић је сматрао да је у општем српском интересу да се народ у нововарошком крају очува "на оној мртвој стражи према западној лисици која можда и ради невидним начином на упропашћавању нашем."¹⁴ Иначе, наводе који су садржавали тешке оптужбе на рачун турских чиновника, српске власти су озбиљно узеле у разматрање и о томе је обавештен чак и велики везир који је затражио од валије да испита цео случај. Слично је обећао и руски посланик у Цариграду Зиновјев.¹⁵

Нови нереди и побуне како српских сељака, тако и сељака муслимана заплуснули су сјенички санцак и у пролеће 1907. године, опет због тога што су турске власти почеле да разрезају порез. Сава Банковић, управник царинарнице на Јавору јавио је српском министарству иностраних дела 15. марта 1907, да и Турци и Срби из околине Сјенице не желе да иду у град да би куповали и продавали робу све док се не укине порез на крупну стоку.¹⁶ Незадовољство српских и муслиманских сељака кулминирало је неколико дана касније када су и једни и други напали начел-

¹⁴ АС, МИДС, ПП, 1906, БР. 1, Љ. Михаиловић-Министарству иностраних дела, 9/23. I 1907, у М. Петровић, нав. дело, бр. 103, 133-146.

¹⁵ АС, МИДС, Посланство Цариград, 1907, Ф-129, ПП, бр. 21, Посланство Краљевине Србије у Турској-Генералном конзулату Краљевине Србије, 22. I/4. II 1907, у Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига II, свеска 3/I, 1/14. јануар-2/15 април 1907, Приредили Љ. Алексић Пејковић, Ж. Анић, Београд 2004, бр. 85, 311.

¹⁶ АС, МИДС, ППО, 1907, Б-ред 93, С. Банковић-Министарству иностраних дела, 2/15. III 1907, у Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига II, свеска 3/I, бр. 247, 538.

ство, а војска пуцала што је резултирало убиствима и рађавањима.¹⁷ Немири су се проширили и на пљеваљски санцак, тако да је Турска притиснута овим заједничким отпором Срба и Муслимана, посредовањем европске контролне комисије и Србије и Црне Горе приморана да поново укине порез на крупну стоку и лични порез што је наишло на одобравање локалног становништва.¹⁸

Изузетно неповољна ситуација по Србе у Новој Вароши и Сјеници била је током 1908. године када су уследили претреси школа, учитељских и свештеничких станова и бројна пребијања и хапшења. На удару су се нашли тамошњи најпознатији и најугледнији попови и учитељи, а међу њима и Тихомир Церовић, вршилац дужности митрополитског намесника и Стеван Самарцић, наставник из Пљеваља. Занимљиво је да су Самарцић, као и учитељи Никола Минић и Сретен Вукосављевић били питомци чувене ваљевске гимназије, први од 1891, а друга двојица од 1892. године где су имали прилику да се напајају националноослободилачким идејама које су касније пропагирани приликом повратка у своја родна места.¹⁹

За ухапшеног Церовића чак су интервенисали и руски и аустријски конзул у Косовској Митровици Тухолка и Цамбауер који су инсистирали да буде пуштен на слободу.²⁰ Инспиратор тог погрома српске интелектуалне елите и затварања њихових школа били су сјенички мутесариф и паша, кога у свом извештају од 6. маја 1908, Петар Косовић, директор гимназије у Пљевљима назива "хришћанским крвником". Њему је приписао и одлуку да у подручје Нове Вароши насели четрдесет мухацира из Босне и осамдесет албанских породица.²¹

¹⁷ АС, МИДС, ППО, 1907, Б-ред 93, М. Ракић- Министарству иностраних дела, 6/19. III 1907, У Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига II, свеска 3/I, бр. 261, 554.

¹⁸ АС, МИДС, ППО, 1907, Б-ред 93, Ф-128, Ј. Ненадовић – Н. Пашићу, Министарству иностраних дела, 17/30. III, 19. III/1. IV 1907, у Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига II, свеска 3/I, бр. 314, стр. 641, бр. 324, 655-656.

¹⁹ В. Шалипуровић, *Питомци Србије у ваљевској гимназији из Полимља и других неослобођених крајева 1890-1895*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића III, Пријепоље 1976, 248.

²⁰ АС, МИДС, ППО, 1908, ред 12/VII, ПП 301, Пећанац-Н. Пашићу, 12/25. III 1908, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига III, свеска 1/I, 1/14. јануар-15/28. март 1908, Приредили М. Војводић, Љ. Алексић Пејковић, Београд 2010, бр. 297, стр. 734-736, АС, МИДС, ППО, 1908, Ф-1, Ред 12/VII, П. Бр. 84, Ј. Јанковић-Н. Пашићу, 12/25. III 1908, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига III, свеска 1/I, бр. 300, 742.

²¹ АС, МИДС, ПП, 1906, бр. 49, С. Самарцић-Главном Туторству, 14/17.IV 1908, у М. Петровић, нав. дело, бр. 122, 197-199.

Охолост турских власти према Србима у сјеничком санцаку достигла је такве размере да је у свом извештају од 2. априла исте године Јанко Јанковић, управник царине на Јавору изнео предвиђање да ће се Срби дићи на буну и да их нико од тога неће одвратити како би стали на крај терору турских власти.²² Ипак, оне су крајем априла пустиле на слободу ухапшене српске учитеље и свештенике: Стевана Самарцића, Михаила Перића, Стевана Антонијевића, Тихомира Церовића, Тодора Михаиловића, Јована и Јевстатија Караматијевића.

Међутим, спирала насиља наставила се наредних месеци. Тако су крајем јуна исте године обновљени претреси српских кућа у Сјеници и околини. Турски полицајци, жандарми и војници претресали су и цркву у Сјеници, при чему су чак вадили и плоче из патоса сумњајући да се тамо налази оружје.²³ Такође, настављено је насељавање мухаџира на просторима планине Мангуре између села Бистрица и Радојна, која се налазе на путу између Нове Вароши и Прибоја. Ту планину Срби нововаршке казе користили су за испашу стоке.²⁴ Мрачну ситуацију додатно је компликовала и љута глад која се јавила као последица слабе жетве и немаштине.²⁵

Иначе, о хапшењу нововарошких учитеља и других виђенијих Срба опширно је писао и Стеван Самарцић 6. октобра исте године. Он напомиње да се ситуација у Новој Вароши и околини после велике узнемирености и страха тамошњих Срба постепено смирује и да сви ишчекују резултат суђења Србима, које се одржава у Скопљу, при чему је владало опште уверење да су ухапшени Срби невини и да ће бити пуштени на слободу. По Самарцићу главни иницијатори последњих инцидената у Новој Вароши били су ондашњи кајмакам, заступник државног тужиоца и жандарм Мулазим Абидин ефендија. Самарцић нарочито апострофира кајмакама као великог непријатеља српског живља у Новој Вароши и

²² АС, МИДС, ППО, 1908, ред 12, Пов. Бр. 1697, Ј. Јанковић-Н. Пашићу, 20. III/2. IV 1908, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига III, свеска I/II, 16/29. март-31. мај/13. јун 1908, Приредили М. Војводић, Љ. Алексић Пејковић, Београд 2010, бр. 347, 821-822.

²³ АС, МИДС, ППО, 1908, ред 179, Пов. Бр. 152, Ј. Јанковић-Министру иностраних дела, 9/22. VI 1908, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига III, свеска 2/I, 1/14. јуни-15/28. јули 1908, Приредили М. Војводић, Љ. Алексић Пејковић, Београд 2011, 31, 248.

²⁴ АС, МИДС, ППО, 1908, ред 12, Пов. Бр. 106, Ј. Јанковић-Н. Пашићу, 17/30. IV 1908, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига III, свеска I/II, бр. 454, 987-988.

²⁵ АС, МИДС, ППО, 1908, ред 49, Пов. Бр. 299, П. Косовић-Главном турском Фонду Сима Игуманов, 14/27. VI 1908, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига III, свеска 2/I, бр. 53, 277.

упозорава да он спроводи политику насидног досељавања мухаџира у тај крај који је чисто српски, наводећи три мухаџирска села Међугорје, Мангуру и Босању. Сва три места су се налазила дуж српске границе на путу за Пријепоље. Занимљива је и његова оцена због чега турске власти врше толики притисак на нововарошки крај који је у етничком смислу чисто српски и где влада мир, а становништво исказује лојалност. По њему узрок тога је намера Турака да униште српски дух, полет и мисао. Самарџић овде износи и предлог да се што пре у Сјеници отвори конзулат неке земље пријатељски наклоњене према Србима како би се предупредили слични притисци и злочини, јер ће у противном они постајати све чешћи и гори.²⁶

Прогони, хапшења и убијања најугледнијих Срба у рашкој области, као и свеопшта немаштина и беда, изазвали су таласе избеглица према Србији. Тај процес исељавања нарочито је био изражен између 1900. и 1903. године. Крајем априла 1900. године око 50 српских домаћинстава у Новој Вароши чекало је топлије време да отпочну са сеобом у правцу Србије, док се у исто време из сјеничког краја, због турског зулума иселило 240 Срба. Такође, на исељевање се одлучила и богата породица Раниновић из Дражевића са 45 чланова.²⁷ У марту исте године са тих простора у Србију је избегло девет породица са укупно 33 члана.²⁸ Тај тренд исељавања наставио се и током наредних недеља, тако да се само за првих десет дана маја месеца из Сјеничког санџака иселило 70 људи.

Овакав масован талас исељавања нагнао је др Михајла Вујића, председника министарског савета Краљевине Србије да изда наредбу Николи Стевановићу, министру унутрашњих дела да помно прати развој догађаја, тако да на основу ове директиве долазимо до драгоцених података који показују опасне размере процеса исељавања. Тако је на пример кроз погранична места рудничког округа са територије суседног Сјеничког санџака од 1. јануара до 30. јула 1901. године прошло 212 избеглица, да би затим тај број наредних петнаестак дана тачније 17. августа достигао цифру од чак 1.250 избеглих лица на истом граничном пункту.²⁹

²⁶ АС, МИДС, ПП, 1908, бр. 49, С. Самарџић-Главном турском конзулату, 23. IV/6. V. 1908, у М. Петровић, нав. дело, бр. 123, 199-202.

²⁷ АС, МИДС, ПО, 1908, бр. 11, В. Димитријевић-председнику Министарског савета-министру иностраних дела, 16/29. IV, 2/15. V 1900, у М. Петровић, нав. дело, бр. 1, 2, 47.

²⁸ АС, МИДС, ПО, 1908, бр. 11, В. Димитријевић-председнику Министарског савета-министру иностраних дела, 16/29. IV, 2/15. V 1900, у М. Петровић, нав. дело, бр. 4, 48.

²⁹ АС, МИДС, ПО, 1901, бр. 11, В. Димитријевић-Министру иностраних дела-Председнику Министарског савета, 17/30. VII, 4/17. VIII 1901, у М. Петровић, нав. дело, бр. 20, 55-56, бр. 21, 56.

Одређен број извештаја доноси приказ политичких дешавања у Рашкој области током прве деценије XX века. Веома озбиљну анализу прилика у околини Пријепоља, Нове Вароши и Сјенице у 1906. години дао је Никола Минић, суплент пљеваљске гимназије, њен директор између 1919. и 1922. године, начелник пљеваљског округа и посланик Радикалне странке у Привременом народном представништву Краљевине СХС 1919-1920. године. Минић је свој извештај упутио Министарству иностраних дела Краљевине Србије 13. новембра 1906. године. Поред прегледа тамошње ситуације, он је изнео и могући програм материјално-социјалног и националноослободилачког рада који треба да доведе до опоравка српског народа на тим просторима и остварења свеукупних националних и државних циљева.

На почетку, он излаже тежак економски положај српског народа, напомињући да је основни интерес турских власти наплата пореза и државних дажбина, које не воде рачуна о томе да ли је народ у стању да изврши сва та плаћања. По његовом мишљењу Турци су искључиво заинтересовани да држе Србе у покорности и сачувају ауторитет власти. Све то доводи до честих побуна против њих. Осврнуо се и на феномен зеленашења, које је распрострањено код српског народа, а посебно међу сеоским живљем које притиснуто бројним наметима према агама и беговима након исплате свих обавеза нема довољно новца, и зато су принуђени да се задужују по високим каматама, чиме доспевају у зачарани круг инсолвентности и сталног сиромашења. Због тога народ се слабо храни, преовладавају многе заразе и болести, а то даље узрокује велику смртност. Минић сликовито пише да "наш сељак не живи већ бедно вегетира од данас до сутра. Његов се положај ни за длаку не поправља, него напротив стално из године у годину погоршава. Он живи најпримитивнијим и најбеднијим животом, тако да се својим животом и начином исхране мало или нимало разликује од живота најобичнијих животиња. Живот којим живе животиње у културним земљама много је бољи и завиднији од живота којим живи наш живаљ у Турској царевини."³⁰

Да би се предупредило уништавање српског народа у овим крајевима изнео је неколико предлога, при чему је сматрао да економски и социјално јак и стабилан народ може да одбрани односно оствари своје националне интересе. По њему, први задатак пред српским народом и

³⁰ АС, МИДС, ПО, 1911, ПП, Бр. 7297, прилог, Минић-МИД-у, 31. X/13. XI 1906, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига II, свеска 2/II, 1/14. октобар-30. децембар/13. јануар 1907. Приредили Љ. Алексић Пејковић, Ж. Анић, Београд 2006, бр. 336, 602-604.

његовим властима био је да се унапреди материјално благостање и култура што би ојачало његове националне и одбрамбене моћи да се супростави сваком туђину. Национални рад мора бити добро осмишљен и искључује лутања својствена досадашњем националноослободилачком покрету. Прва тачка подразумевала је да сељаци постану власници земље коју обрађују, а то је значило улагање капитала од 100 до 120.000 динара у пљеваљски црквено-школски новчани завод из кога би се сељацима давао новац за куповину обрадиве земље.

Минић је предлагао и привредно едуковање учитеља како би касније корисно деловали на народ. Следећа тачка програма односила се на управљање заједницом српског народа у том крају. На његово чело дошла би особа од огромног ауторитета, која би својим квалитетима допринела очувању јединства Срба и спречила страни утицај који је све више јачао. Министарство спољних послова Србије било би у сталном контакту са тим поверљивим човеком, преко кога би давало поверљиве инструкције о вршењу националног рада у тим крајевима. Сваку недисциплину и самовољу која би штетила интересима заједнице требало би најоштрије казнити.³¹

Важна сведочанства о друштвено-политичким, црквено-школским и културним приликама у сјеничком, пријепољском и нововарошком крају и тешком положају тамошњих Срба током 1906. године оставио је и Нићифор Перић, митрополит Рашко-Призренски у опширном извештају који је 4. септембра 1907. године из Приштине упутио Николи Пашићу. Митрополит Перић боравио је на том подручју током прве половине септембра 1906. године када је између осталог обишао и Сјеницу, манастир Милешеву и Пријепоље, што је била погодна прилика да се на лицу места упозна са изузетно опасном ситуацијом у којој се нашао српски народ због прогона од стране турских власти.³²

Конечно, занимљиви су и извештаји о политичком и просветно-културном стању у пљеваљском и сјеничком санцаку током 1908. године, а у контексту избијања Младотурске револуције, анексије Босне и Херцеговине и избора за отоманску скупштину у Цариграду. Сви ови крупни политички догађаји имали су снажног одјека међу Србима и муслиманима на тим просторима. Младотурска револуција изазвала је велико интересовање и политичку активност међу српским становништвом широм турског царства, између осталог и у рашкој области. Министар-

³¹ Исто, 605-606.

³² АС, МИДС, ПП, 1907, бр. 404, Н. Перић- Н. Пашићу, 22. VIII/4. IX 1907, М. Петровић, нав. дело, бр. 110, 157-159.

ство иностраних дела упутило је 31. јула упутство цариницима на Јавору и у Рашкој да се новонастало стање прихвати и искористи за српску ствар.³³

Нови Устав је обзнањен и грађанима Пријепоља и то без икаквих церемонија и путем плаката, али само на турском језику, док је доношење новог устава пропраћено у Новој Вароши и Сјеници од стране муслимана са одушевљењем уз свечаности и пуцање из топова, прангија, пушка, јер се сматрало да се враћа старо шеријатско право. Као знак добре воље према хришћанима, турске власти пустиле су на слободу преко 300 осуђеника из околине Сјенице и Нове Вароши.³⁴ У Сјеници је именован заједнички одбор кога су сачињавали Турци и Срби, који је требало да врши контролу над полицијским и судским властима, како би строго поштовали закон. Међутим, само после два дана од именовања сјенички мутесариф је све Србе посмењивао из одбора и на њихово место поставио најокорелије Турке, што је најјасније показало да се нова власт неће придржавати обећања о једнакости народа и вера и стара пракса терора се наставила.³⁵ Ипак, српским школама у Новој Вароши и Сјеничком санцаку, бар првих неколико месеци након извођења револуције омогућен је рад о чему је писао Јосиф Јевђовић, управник основних школа у Пријепољу и Пљевљима, који је и апеловао на српске просветне власти да што пре одреде учитеље за места где их није било.³⁶ У то време на простору западног дела рашке области постојало је укупно 36 српских основних школа и то по пет у пријепољском, прибојском, сјеничком, бјелополском, новопазарском крају и шест школа у области Нове Вароши.³⁷ Надзор и управу над њима током 1904. године преузела је српска влада, а за управнике поставила Сретена Вукосављевића у Новој Вароши, Стевана Самарцића у Пљевљима, Радивоја Орловића у Прибоју, Ђо-

³³ АС, МИДС, ППО, 1908, ред 711/В, Филиповић-министарству иностраних дела, 18/31. VII 1908, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига III, свеска 2/II, 16/29. јули-23. септембар/6. октобар 1908. Приредили М. Војводић, Љ. Алексић Пејковић, Београд 2011, бр. 260, 584.

³⁴ АС, МИДС, ППО, 1908, ред 711/VI, Пов. Бр. 182, Ј. Јанковић-Министарству иностраних дела, 20. VII/2. VIII 1908, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига III, свеска 2/II, бр. 272, 602.

³⁵ АС, МИДС, ППО, 1908, ред 711/X, Пов. Бр. 193, Ј. Јанковић-Министарству иностраних дела, 16/29. VIII 1908, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига III, свеска 2/II, бр.434, 855.

³⁶ АС, МИДС, ПП, 1908, бр. 49, Ј. Јевђевић-Главном турском туторству, 5/18. V 1908, у М. Петровић, нав. дело, бр. 133, 218.

³⁷ В. Шалипуровић, *Културно-просветне и политичке организације у Полињу и Рашкој 1903-1912*, Нова Варош 1972, 13.

рђа Јакића у Пријепољу, Саву Клинића у Сјеници, Јанићија Ђурђевића у Бијелом Пољу и Николу Тодоровића у Новом Пазару.³⁸ Након тога, 1907. године формира се још неколико школа и то: три у новопазарском, две у прибојском и по једна у сјеничком и нововарошском крају. Исте године укинута су управитељства у Бијелом Пољу и Прибоју, тако да су школе из Бијелог Поља стављене под надзор сјеничког управитеља, а оне из Прибоја потпале су под надлежност пријепољског управитеља. Те године на територији пријепољске, нововарошке и сјеничке казе деловао је укупно 31 учитељ и то у пријепољској девет, у нововарошкој дванаест и у сјеничкој десет.³⁹

Што се тиче анексије Босне и Херцеговине она се такође рефлектовала и на политичко стање у рашкој области и позицију српског народа. Незадовољство Срба и муслимана овим догађајем довело је одржавања скупштине њихових представника из пљеваљског, пријепољског, новопазарског, сјеничког, нововарошког, беранског, рожајског и бијелопољског среза у Сјеници 19. октобра 1908. године. Овој скупштини присуствовало је и 27 Срба од укупно 31 предложеног делегата.⁴⁰ Скуп је

³⁸ Исто, 14.

³⁹ На територији управитељства Пријепоље управник школе био је учитељ Сретен Вукосављевић, а учитељи су били: Ђорђе Поповић, Стана Петровић, Милица Сирковић-град Пријепоље, Владимир Пузовић-Тоци, Миленко Миодраговић-Сељани, Василије Госпић-Милошево, Апостол Адамовић-Голеш, Радивоје Орловић-Прибој. У Нововарошкој школи управитељ је био Стеван Антонијевић, и учитељи: Савка Антонијевић, Анка Протић, Јеуфемија Којовић, Јелисавета Здравковић, а у суседним селима: Миладин Симић-Бања, Душан Дебељковић-Бистица, Михајло Перић-Буковик, Светозар Пурић-Халниновић, Сима Чакаревић-Штитково, Василије Думић-Радојиње. У Сјеници управник школе је био Сава Клинић, а учитељи: Алекса Јовичић и Јелена Јовичић, док су у селима сјеничке казе били распоређени следећи учитељи: Сима Балшић-Лопиже, Крста Маниташевић-Страњани, Тодор Михајловић-Штавал, Јеремија Поповић-Сувидол, Јеврем Љујић-Бело Поље, Станија Нинковић-Бело Поље, Перко Поповић-Пећарска. АС, МИДС, ППО, 1906, Б-ред 1400, Пов. Бр. 5516, С. Банковић-Министру иностраних дела, 21. децембар 1906, Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књига II, свеска 4/II, 1/14. октобар-31. децембар 1907/13. јануар 1908. Приредили Јь. Алексић Пејковић, Ж. Анић, Београд 2008, прилог, 1112-1113.

⁴⁰ На скупштину су присуствовали следећи Срби: Јован Сарић, Петар Марковић-Нови Пазар, Урош Томић, Авакум Савићевић-Нова Варош, Васо Веселичић, Саво Минић-Пријепоље, Јосиф Јевђевић-Прибој, Илија Самарцић, Јово Милинковић, Лазар Јанкуловић, Филип Ђурашковић, Ђорђе Пејановић-Пљевља, Ристо Поповић, Тодор Пајевић, Алекса Мораковац, Лазар Јанковић-Бијело Поље, Јосиф Балшић, Петар Букумировић, Васо Карамарковић, Алекса Јовичић, Нико Гобелић-Сјеница, Јосиф Бојовић, Авро Цемовић, Вуко Дабетић, Милоња Бабовић, Љубомир Поповић, Миљан Цемовић, Милић Дабетић, Милан Поповић, Мираш Дабетић, Мило Делевић-Беране. В. Шалигуровић, Културно-просветне и политичке организације у Полимљу и Рашкој, Нова Варош 1972, 262.

одржан испред сјеничке цамије и на њему се разговарало о анексији Босне и Херцеговине.⁴¹ На крају је донета заједничка резолуција која је имала осам тачака и која је једногласно усвојена и потписана. У најважнијој шестој тачки истицало се да "Турска којој припадају Босна и Херцеговина, источна Румелија и Крит треба и сада да чува своја пређашња права на њима као што смо се и заклели. За ово буде ли држави потребна наша помоћ дужни смо је свестрано помоћи".⁴²

Избори за народне посланике у пљеваљском и сјеничком санцаку у јесен 1908. године у оквиру избора за отоманску скупштину у Цариграду били су својеврсна штих проба зрелости и политичке организованости тамошњих Срба, о чему су у неколико извештаја тих дана детаљно писали Петар Косовић и Живојин Балугџић, српски генерални конзул у Скопљу. Занимљиво је да су на тим изборима Срби наступили као најорганизованија политичка снага у царству.⁴³ Избори су вршени посредно тако што су прво бирани повереници српски и турски, који су затим бирали посланике односно народне представнике. Као основ за избор повереника узет је статистички попис становништва из 1903. године.

На основу тог пописа у Пљевљима је изабрано 17 турских и 14 српских повереника, у Пријепољу и околини пет српских и четири турска повереника, у Прибоју Срби су добили два, а Турци ниједног, што је практично значило да је Пљеваљски санцак имао подједнак број српских и муслиманских повереника укупно по 21. У овом санцаку постојала су и три изборна места и то једно за Пљевља и околину, једно место за град Пријепоље, а једно изборно место је обухватало Прибој и околину. Избори су одржани 10. новембра при чему су Срби гласали за свог, а муслимани за свог кандидата. Гласање у Пријепољу одржано је недељу дана касније и карактерисале су га бројне неправилности.⁴⁴

Извештај Живојина Балугџића не само да је интересантан по томе што нам даје податак о броју изабраних повереника по санцацима, већ нам пружа драгоцене информације о националном саставу становништва у свим санцацима косовског вилајета 1908. године, а који су се темељили на турском попису из 1903. године. Према доступним подацима 1903. го-

⁴¹ Б. Храбак, *Османлијско царство Младотурака и Србија 1908-1912. године*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића III, Пријепоље 1976, 328.

⁴² АС, МИДС, ПП, 1908, бр. 49, П. Косовић- Главном школском туторству, 18/31. X 1908, у М. Петровић, нав. дело, Београд 1995, бр. 130, стр. 213-216, Цариградски гласник, Цариград, 7, 14, новембар 1908, бр. 45, 46, год. XIV, 2, 3.

⁴³ В. Шалипуровић, *Културно-просветне и политичке организације*, 8-9.

⁴⁴ АС, МИДС, ПП, 1908, бр. 49, П. Косовић- Главном школском туторству, 22. новембра 1908, у М. Петровић, нав. дело, бр. 134, 219-220.

дине у сјеничком санцаку живело је 26.068 муслимана, 12.429 патријаршиста, што је укупно износило 38.497 становника, док је у пљеваљском санцаку муслимана било 15.261, а Срба 11.897 или укупно 27.158 житеља. Из приложеног се види да је у сјеничком санцаку број муслимана био више од два пута већи у односу на број Срба, док је у пљеваљском крају био скоро подједнак. Балугџић је на основу ове статистике израчунао да би број посланика за сјенички и пљеваљски санцак требало да буде исти односно оба су требала да дају по једног посланика. Његове процене биле су да ће турски кандидат бити изабран за посланика за пљеваљски санцак.⁴⁵ На крају победио је Васфи Беј, кандидат Младотурака, иначе адвокат из Цариграда и то нагодбом да се изабере и као српски кандидат, јер би незгодно било да се у Пљевљима, где је био само један кандидат изабере хришћанин. У сјеничком санцаку за посланика је изабран Хасан ефендија Годије вали, док је у новопазарском срезу који је придодат приштинском санцаку за посланика прошао Сава Стојановић, адвокат из Приштине.

Из дипломатско-политичких извештаја изводи се закључак да положај српског становништва у западним деловима рашке области није био ништа бољи од положаја њихових сународника у осталим деловима Старе Србије. Може се констатовати да је у појединим тренуцима био чак и гори, као на пример после гушења Раоничке буне када се плица освете и кажњавања прелила из пљеваљског и у сјенички санцак. Раоничка буна има велики значај због свог национално-револуционарног и социјалног карактера, те представља својеврсни наставак српског националног и социјалног покрета започетог 1804. године.⁴⁶ Зулуми који су вршени над Србима, тих година имали су често не само прећутну него и отворену подршку турских цивилних власти, што опет показују примери сјеничког паше и мутесарифа и нововарошког кајмакама који су иницирали и предњачили у злоделима. Свему томе треба додати и нељудско понашање редифа и аскера који су своје незадовољство бедним примањима и неадекватним положајем у друштву искаљивали тако што су мучили и пљачкали локално становништво. Све је то изазивало несигурност код Срба и повећавало исељавање у Србију.

⁴⁵ АС, МИДС, ПП, 1908, бр. 49, Ж: Балугџић- Министру иностраних дела, 29. XI/12. XII 1908, у М. Петровић, нав. дело, бр. 135, 220-223.

⁴⁶ В. Шалипуровић, *Раоничка буна*, друга књига, 121.

Aleksandar Rastović

CONDITIONS IN THE WESTERN PART OF RAŠKA EARLY TWENTIETH CENTURY (POLITICAL AND DIPLOMATIC REPORTS)

Summary

By the diplomatic and political reports of Serbian diplomats, custom officials, teachers from the Raška territory from the beginning of the 20th century until the end of 1908, situation in west part of Raška district was difficult and uncertain for the position and future of the Serb population. There were incidents daily which committed by regular or irregular Turkish military forces against Serbs. Unfortunately, in that horrible crimes and executions participated and Turkish civil representatives who encouraged Turkish military forces to carry out those crimes. Particularly were persecuted the most eminent representatives of the Serbs: teachers, orthodox priests, merchants, all those who were able to take lead in national and liberation movement against Turkish rule. In that period was obviously efforts of Austro-Hungarian authorities to abuse difficult position of Serbs in Turkish provinces especially in Raška district for achieving own interests on that territory. Position of the Serbs were worsened before and after so called Raonička rebellions between 1903. and 1908. The Young Turk Revolution gave temporary hope to all Christians were lived on Turkish Balkans provinces that their position will be better in the future. Shortly later all affairs were returned at the same position as it were before revolution. Even position of the Serbs in some aspects of life get worse.